

Antoni Jackowski

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

Rola Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w rozwoju badań naukowych w dziedzinie turystyki w Polsce

Wstęp

Do tej pory nie powstało krytyczne opracowanie, które dogłębnie i wszechstronnie nakreśliłoby działalność Studium Turyzmu. Ukazujące się opracowania ciągle jeszcze mają charakter częściowy (Jackowski red., 1992; Jackowski 2007; Jackowski, Sołjan 2009, 2011). Wyjątkowy charakter mają materiały zawarte w zbiorowej publikacji poświęconej Studium (Jackowski red., 1992). Szczególnie interesujące są prezentowane tam rozważania twórcy Studium Stanisława Leszczyckiego oraz jego współpracownika z tamtego okresu Zbigniewa Tokarskiego. Rzucają one pewne światło na funkcjonowanie Studium, ale nie dają odpowiedzi na wszystkie pytania nurtujące dzisiejszego badacza. Warto dodać, że pierwsze publikowane informacje o Studium zaczęły się pojawiać wkrótce po powstaniu tej placówki (Klimaszewski 1936; Nawratilówna 1938; *Studium...* 1938; Woźnowski 1937). Powojenna „przerwa publikacyjna” związana ze Studium trwała bardzo długo, bo aż do 1992 r., kiedy to ukazało się wspomniane już wydawnictwo Instytutu Geografii UJ. Nie oznacza to, że polscy geografowie zupełnie zapomnieli o tej wyjątkowej placówce. Ważne akapity poświęcone Studium zawarte były w różnych innych pracach, choćby Marii Ireny Mileskiej (1977), Jadwigi Warszzyńskiej i Antoniego Jackowskiego (1978), Bonifacego Gajdzika (1976).

Tradycje badań naukowych w zakresie turystyki w Krakowie

Tradycja piśmiennictwa turystyczno-krajoznawczego w Uniwersytecie Jagiellońskim sięga XV–XVII w. (Jackowski 2009b). Powszechnie przyjmuje się, że o turystyce

– w nowoczesnym tego słowa znaczeniu – można w Polsce mówić dopiero od czasów działalności Stanisława Staszica (1755–1826), Juliana Ursyna Niemcewicza (1758–1841) oraz Wincentego Pola (1807–1872). W przypadku geografii turystyki niewątpliwie największe zasługi miał Wincenty Pol. Jako profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i kierownik pierwszej w Polsce Katedry Geografii (1849–1852) oraz wieloletni wędrownik po różnych zakątkach ziem dawnej Rzeczypospolitej, wprowadził do programu studiów geograficznych nowy przedmiot – wycieczki terenowe. Pozwoliło to młodzieży nie tylko poznawać nowe obszary, ale przede wszystkim nabyć umiejętności prawidłowego odczytywania otaczającego krajobrazu.

Mówiąc o rozwoju geografii turystyki, należy też wspomnieć o pierwszych doktoratach z zakresu turystyki na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1860 r. stopień doktora uzyskał znany wędrownik i ochroniarz przyrody Eugeniusz Arnold Janota (1822–1878). Dysertacja ta, zatytułowana *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin*, została opublikowana w tym samym roku w Krakowie. Janota był również jednym z pionierów polskiego krajoznawstwa i współzałożycielem Towarzystwa Tatrzańskiego. W 1832 r. doktorat z kartografii uzyskał Teofil Żebrawski, którego późniejsza *Mappa zdrojowisk lekarskich Galicyi i Bukowiny* (1862) do dziś stanowi jedno z podstawowych źródeł w studiach z zakresu przekształceń turystycznej sieci osadniczej.

Niebagatelną rolę w poznaniu i zagospodarowaniu Karpat, a szczególnie Tatr, odegrało utworzone w 1873 r. Towarzystwo Tatrzańskie. Duży wkład w tę dziedzinę wniosły również działające w ramach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (dzisiejszej PAU) Komisje Balneologiczna (od 1861 r.) oraz Fizjograficzna (od 1865 r.). Należy przypomnieć, że Kraków przez dziesięciolecia przodował w dziedzinie badań naukowych z zakresu balneologii, których celem było w pierwszym rzędzie promowanie polskich zdrojowisk (Jackowski, Sołjan 2009).

Wzrastające znaczenie turystyki i związane z nią procesy gospodarcze i przestrzenne zostały dostrzeżone również przez późniejszych twórców Instytutu Geograficznego UJ. Pewne myśli wchodzące w zakres badań turystycznych możemy odnaleźć w pracach Jerzego Smoleńskiego (*Krajobraz Polski*, 1912) oraz Ludomira Sawickiego (*Badania i ochrona zabytków przyrody* 1914, wspólnie z M. Raciborskim, czy *Przestrzeń życiowa (ekumena) na ziemiach polskich. Szkic antropogeograficzny*, 1916). W tej drugiej pracy Sawicki pisał m. in.:

Niektóre anekumeny przemieniają się ostatecznie przez ruch turystyczny w nowszych czasach w subekumeny, periodycznie zaludnione [podkreślenia wg oryginału]. Właśnie najdziksze obszary, gospodarczo najmniej wartościowe, są ze względu na swoje piękności przyrody najbardziej zwiedzane, jak turnie i hale tatrzańskie, piaski i pustynie nadbrzeżne itp. Periodyczność zaludnienia odnosiła się do niedawna tylko do jednej pory roku (lata), obecnie jednak okazuje i drugie maksimum w górach w zimie. Interesującą rzeczą byłoby obliczyć średnią gęstość tego periodycznego zaludnienia naszych gór i wybrzeży w okresie wycieczkowym (s. 27–28).

Wreszcie Kraków był – obok Warszawy – głównym ośrodkiem kształtowania się polskiej myśli krajoznawczej. Wielkie zasługi w tworzeniu podstaw teoretyczno-metodycznych dla naszego krajoznawstwa mieli Ludomir Sawicki (1909, 1910, 1917, 1928), Stanisława Niemcówna (1921, 1931, 1932, 1926 z Polackówną, 1931 z Romerem) oraz Jerzy Smoleński (1922, 1930, 1935). Wszyscy byli aktywnymi działaczami utworzonego w 1906 r. w Warszawie Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Przesłanki warunkujące powołanie Studium Turyzmu

Lata 30. XX w. przyniosły intensywny rozwój studiów geograficznych nad turystyką. Coraz wyraźniej zaczął się krystalizować zakres tematyki badawczej w tej dziedzinie. Rozwój planowania przestrzennego, tak charakterystyczny dla okresu międzywojennego (zarówno w Europie, jak i Ameryce Północnej), sprawił, że w studiach planistycznych coraz szerzej zaczęto uwzględniać problematykę turystyczną. Główną rolę w tej dziedzinie zaczęli odgrywać geografowie.

Rozwój turystyki wraz z równoczesnym rozwijaniem badań z zakresu geografii turystyki spowodował, że w wielu państwach zaczęły powstawać placówki naukowe specjalizujące się w studiach związanych z problematyką turystyczną. Miało to miejsce zwłaszcza w tych krajach, w których turystyka odgrywała znaczną rolę w polityce społeczno-gospodarczej (Niemcy, Szwajcaria, Włochy). W latach 1929–1934 główną rolę w badaniach naukowych dotyczących turystyki odgrywał w Europie Instytut Badawczy Turystyki (*Forschungsinstitut für den Fremdenverkehr*), powstały przy Wyższej Szkole Handlowej w Berlinie. Kierownikiem tej placówki był Robert Glücksmann, jeden z czołowych teoretyków geografii turystyki. Ośrodek berliński inspirował podejmowanie w wielu krajach badań geograficznych nad turystyką. Również w przypadku Polski koncepcję programu badań naukowych z turystyki oraz utworzenia specjalistycznej placówki badawczej w znacznym stopniu oparto na doświadczeniach berlińskich (Jackowski, Sołjan 2011).

W stosunku do państw europejskich oraz Stanów Zjednoczonych geografia turystyki w Polsce zaczęła się rozwijać stosunkowo późno, w zasadzie dopiero po 1930 r. Przyczyny tego były dwójakiej natury. Po pierwsze – w latach 20. XX w. geografowie uznali, że głównym zadaniem, szczególnie w pracy z młodzieżą, powinna być działalność zmierzająca do rozwoju krajoznawstwa. Koniecznością bowiem było, aby po okresie niewoli stworzyć odpowiednie uwarunkowania do poznawania Polski, podzielonej przez ponad sto lat granicami zaborczymi. Po drugie – dopiero pod koniec lat 20. XX w. władze państwowe i gospodarcze zaczęły okazywać większe zainteresowanie problematyką rozwoju turystyki zarówno krajowej, jak i zagranicznej.

Przełomowe znaczenie miało powołanie 17 października 1928 r. przez premiera Kazimierza Bartla Międzyministerialnej Komisji do zbadania zagadnień turystyki, na czele której stanął wiceminister finansów Stefan Starzyński, późniejszy prezydent Warszawy. Raport, ukończony w 1931 r., zawierał ocenę gospodarczego znaczenia turystyki, ze zwróceniem szczególnej uwagi na czynniki stymulujące ruch turystyczny. Świadczył on o rozwoju polskiej świadomości w zakresie postrzegania turystyki jako ważnego elementu gospodarki narodowej. W dokumencie tym czytamy m.in.:

Polska posiada wiele pierwszorzędnych osobliwości godnych widzenia dla turystów swoich i obcych. [...] Pod wieloma względami przewyższamy inne państwa europejskie. Można tedy stanowczo twierdzić, że pod względem warunków krajobrazowych, klimatycznych, posiadania licznych zabytków sztuki i kultury, kraj nasz nie ustępuje państwom zagranicznym [...].

Zadaniem [...] memoriału [...] jest wykazanie znaczenia turystyki dla gospodarstwa narodowego Polski oraz ustalenie sposobu pozytywnego rozwiązania tego zagadnienia w granicach istniejących możliwości. Punktem wyjścia dla prac Komisji była konieczność rozważenia zagadnień turystyki w Polsce pod kątem widzenia gospodarczym, gdyż turystyka przynosi wiele korzyści dla kraju, w którym się rozwija. Są to zarówno korzyści natury gospodarczej, jak i korzyści kulturalne. [...] Turystyka jest źródłem egzystencji wielu gałęzi

przemysłu turystycznego i umożliwiał powstanie oraz rozwój tego przemysłu (*Sprawozdanie...* 1931, 1–2).

Praca Komisji przetrwała drogę różnym inicjatywom zmierzającym do podniesienia społeczno-gospodarczej rangi turystyki. Jednym z przejawów takich działań była aktywizacja w tym kierunku regionalnych instytucji i organizacji, które nierzadko inspirowały podejmowanie studiów naukowych w tej dziedzinie. Zapotrzebowanie na takie badania zgłaszały też powstające placówki planowania przestrzennego.

Najbardziej aktywna w skali kraju w zakresie tworzenia podstaw dla przekształcenia turystyki w dziedzinę gospodarki narodowej była Krakowska Izba Przemysłowo-Handlowa. Już pod koniec lat 20. XX w. zaczęła ona doceniać znaczenie badań naukowych nad społeczno-gospodarczą funkcją turystyki. W 1930 r., z okazji jubileuszu swego 80-lecia, zorganizowała ona w Krakowie Zjazd Związku Izb Przemysłowo-Handlowych Rzeczypospolitej Polskiej, poświęcony w całości problemom turystyczno-uzdrowiskowym. Zjazd zainicjował oficjalnie badania ruchu turystycznego, prowadzone odąd na szeroką skalę w Izbie Krakowskiej. Nadzór merytoryczny sprawował dyrektor Izby Henryk Mianowski, który wciągnął do współpracy Stanisława Leszczyckiego. Obaj bardzo zdecydowanie głosili, że:

Dla racjonalnego prowadzenia polityki [turystycznej], a zarazem rozwoju ruchu letniskowego, nieodzownym staje się opracowanie planu gospodarczego na przesłankach naukowych, a do tego jedyną drogą jest powołanie do życia stałej placówki naukowej, któraby opracowała zagadnienia te z punktu widzenia naukowego i gospodarczego [...].

Szczególnie mocno podkreślali, że prezentowane przez nich *Opracowanie [...] jest [...] pierwszą publikacją naukowej placówki dla badań nad zagadnieniami turystyczno-uzdrowiskowymi, która powstaje w ramach [...] Instytutu [Geograficznego UJ]* (Mianowski, Leszczycki 1934, 6, 9).

Izba zaczęła prowadzić badania, zwłaszcza statystyczne, mające na celu uchwycenie liczby turystów przebywających w jej okręgu. Badania te wykorzystano w opracowaniach Henryka Mianowskiego i Stanisława Leszczyckiego.

Koniec lat 20. XX w. przyniósł nowe wyzwanie geografom, w tym również specjalizującym się w zakresie turystyki. Wiązało się to z rozwijającym się planowaniem przestrzennym i regionalnym. Zaczęły powstawać pierwsze w Polsce placówki, których celem było opracowanie planów regionalnych Warszawy (1930), Łodzi (1931), Poznania (1933), Zagłębia Górniczo-Hutniczego (1934), Podhala i Beskidu Zachodniego (1934), Huculszczyzny (1934), Wybrzeża (1931) (Dąbrowski 1977; Odlanicka-Poczobutt, Odlanicki-Poczobutt 1988). W 1936 r. w Warszawie powstał Związek Ziem Górskich, przy którym utworzono Biuro Planowania Regionalnego Ziem Górskich. Jednym z głównych inspiratorów tworzenia planów regionalnych był Stanisław Leszczycki. Zaczęły pojawiać się próby stworzenia teoretycznych i praktycznych podstaw tej działalności. We wszystkich placówkach planistycznych część prac była związana z problematyką turystyczną. Odnosi się to zwłaszcza do planów dotyczących różnych fragmentów Karpat oraz wybrzeża morskiego. Niestety żaden projekt planu regionalnego nie został zrealizowany. Za najwybitniejsze osiągnięcia z tego okresu uważa się opracowania planistyczne dotyczące Warszawy Funkcjonalnej, Centralnego Okręgu Przemysłowego oraz Podhala (Dąbrowski 1977).

O wzrastającym znaczeniu turystyki w latach międzywojennych XX w. najlepiej świadczą niektóre dane liczbowe:

– W 1921 r. w wyjazdach do uzdrowisk i letnisk uczestniczyło około 90 tys. osób, których liczba ta wzrosła w 1938 r. do 650 tys. osób, z tego około 60% przebywało w Karpatach.

- Na początku lat 20. rejestrowano około 300 miejscowości wypoczynkowych, zaś w 1938 r. – ponad 1 000, z tego ponad 50% w Karpatach.
- Ruch uzdrowiskowo-letniskowy koncentrował się głównie w Karpatach (około 60%), a ponadto w letniskach podwarszawskich (blisko 20%) i w miejscowościach nadmorskich (7%).
- Ruch wycieczkowy obejmował około 3 mln osób (1938 r.). Największe natężenie notowano w województwie krakowskim (około 20% ogółu wycieczkowiczów). Centrami ruchu wycieczkowego stały się miasta (około 60% uczestników), szczególnie: Warszawa, Kraków, Lwów, Katowice, Gdynia, Wilno i Poznań. Nasilenie wycieczek obserwowano w trakcie imprez turystycznych, np.: Dni Morza, Święta Gór, Dni Krakowa itp., oraz podczas głównych uroczystości religijnych.
- Najlepiej zagospodarowane tereny znajdowały się na południu kraju oraz na wybrzeżu (ponad 60% krajowej bazy noclegowej było zlokalizowane w Karpatach). Podstawowym typem obiektów noclegowych były hotele i pensjonaty – 1661 w 1935 r.
- Dla masowego ruchu przeznaczone były schroniska turystyczne, schroniska szkolne (młodzieżowe), domy wycieczkowe – łącznie około 20 tys. miejsc w 1938 r.
- Tereny górskie charakteryzowały się również rozgałęzioną siecią szlaków turystycznych. W 1939 r. liczyły one w Karpatach łącznie ponad 4 700 km, wobec około 580 km w 1928 r. Podstawowym szlakiem był główny szlak karpacki, od Cieszyna do źródeł Czeremoszu.
- Pojawiła się turystyka socjalna. W 1938 r. powstało w Warszawie Centralne Biuro Wczasów, utworzone przez Zrzeszenie Organizacji Oświatowo-Kulturalnych. Proponowało wypoczynek na terenach wiejskich. W pierwszym roku z usług tych skorzystało około 3 tys. osób, rok później już 30 tys.
- W 1931 r. pojawiły się kempingi. Pierwsze obozowiska (tzw. „zielone letniska”) zorganizowano w Czorsztynie, Żegiestowie oraz w Popowie pod Warszawą, a następnie w Jadwisinie nad Narwią (obecnie Zalew Zegrzyński). W 1932 r. powstało Towarzystwo Letnisk Campingowych, którego inicjatorem był Kazimierz SAYSSE-Tobiczyk.
- W górach pojawiły się kolejki i wyciągi przeznaczone dla turystów. Były to kolejki na Kasprowy Wierch (1936) i Gubałówkę (1938) w Zakopanem oraz na Górę Parkową w Krynicy (1937). Inicjatorem była Liga Popierania Turystyki. W latach 1935–1939 czynne były wyciągi saniowe z Hali Gąsienicowej na Kasprowy Wierch oraz w Sławsku (Karpaty Wschodnie).
- Pierwszym wyspecjalizowanym biurem podróży był „Orbis”, prywatna spółka utworzona we Lwowie w 1920 r. i zarejestrowana w 1923 r. W 1929 r. siedzibę przeniesiono do Warszawy. W 1938 r. sieć „Orbisu” obejmowała 155 placówek krajowych i zagranicznych, które obsługiwały blisko 340 tys. osób. W 1937 r. powstała Spółdzielnia Turystyczno-Wypoczynkowa „Gromada”, nastawiona głównie na obsługę mieszkańców terenów wiejskich. Zaczęły pojawiać się organizacje promujące turystykę, np.: Gdyński Związek Propagandy Turystycznej, Związki Propagandy Turystycznej m.st. Warszawy i Lwowa.
- Powstawały liczne regionalne i specjalistyczne organizacje i stowarzyszenia, jak np.: Podolskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (1925), Polski Touring Klub (1925), Polski Związek Kajakowy (1930), Robotnicze Towarzystwo Turystyczne (1934). Działały organizacje mniejszości narodowych: Beskidenverein (1893), Żydowskie Towarzystwo Sportowe „Makkabi” w Bielsku (1896), Ukraińskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze „Płaj” (1924), Żydowskie Towarzystwo Krajoznawcze (1926).

- W 1938 r. przyjechało do Polski 90 tys. cudzoziemców, głównie Niemców (około 35%) i Austriaków (ponad 10%). Podobną wielkość (około 90 tys.) notowano w przypadku wyjazdu Polaków za granicę (głównie do Niemiec, Austrii, Czechosłowacji, Francji, Włoch oraz Skandynawii). Wielu obcokrajowców przybyło na odbywające się w Zakopanem narciarskie mistrzostwa świata FIS w 1929 r. (konkurencje klasyczne) i 1939 r.
- W 1925 r. zawarto konwencję turystyczną (obowiązującą od 1 stycznia 1926 r.) między Polską a Czechosłowacją, która ułatwiała turystykę na terenach przygranicznych Śląska, w Tatrach oraz Beskidach Wschodnich. Przejście na Słowację umożliwiały też sezonowe przepustki graniczne (tzw. „legitymacje tatrzańskie”).
- O kierunkach polityki turystycznej dyskutowano podczas zgromadzeń zwoływanych przez władze państwowe i samorządowe. Dotyczyły one konkretnych obszarów: Zakopanego i lotnisk podtatrzańskich (Zakopane 1919), Wybrzeża (Gdynia 1927), Tatr, Podhala i Zakopanego (Zakopane 1929), Wileńszczyzny (Wilno 1933), Pojezierza Suwalsko-Augustowskiego (Suwałki 1934), Polesia (Pińsk 1936), Pomorza (Gdynia 1938), Małopolski Wschodniej (Lwów 1939), Wołynia (Łuck 1939). Ważną rolę odegrały też cyklicznie odbywane Zjazdy Karpackie: Stanisławów (1931), Warszawa (1933), Jaremcze (1934), Wisła (1935), Krynica i Sanok (1936), Wisła (1937), Nowy Sącz (1938). Organizatorami byli kolejno: Ministerstwo Robót Publicznych, Ministerstwo Komunikacji oraz Związek Ziem Górskich¹.

Dla propagowania idei badań naukowych z turystyki szczególnie znaczenie miały Zjazdy Karpackie, zwłaszcza w Jaremczu (1934) i Wiśle (1935). Na forum tych zgromadzeń zdecydowanie wskazywano, że dla prawidłowego funkcjonowania gospodarki turystycznej niezbędne jest utworzenie wyspecjalizowanej placówki naukowo-dydaktycznej. Panował przy tym niemal jednomyślny pogląd, że placówka taka powinna być zlokalizowana w Krakowie. Przemawiało za tym położenie Krakowa w centrum najważniejszego regionu turystycznego kraju, gdzie ruch turystyczno-uzdrowiskowy miał już ponad stuletnią tradycję. Za taką lokalizacją przemawiało ponadto poparcie i oferowana pomoc ze strony Izby Przemysłowo-Handlowej, a także fakt, że koncentrowała się tu czołówka geografów polskich interesujących się problematyką turystyki. Korzystne warunki dla studiów z tego zakresu stworzyły też władze Uniwersytetu Jagiellońskiego i Instytutu Geograficznego.

Na początku lat 30. XX w. problematyka turystyczna stanowiła przedmiot studiów w Instytucie Geograficznym UJ, prowadzonych przede wszystkim przez Stanisława Leszczyckiego. Wtedy też pojawiła się pierwsza próba nakreślenia podstaw teoretycznych geografii turystyki, która powinna obejmować *naukowe określenie walorów turystycznych krajobrazu, zbadanie możliwości ruchu turystycznego z zachowaniem istotnych cech pierwotnych krajobrazu, a zarazem ustalenie racjonalnego wykorzystania ekonomicznego tego ruchu*. [...] *Czas już potraktować problemy turystyczne metodą ścisłą, opartą o gruntowne badania, które stanowiąc będą podstawę dla przyszłej ustawy ruchu turystycznego w Polsce* (Leszczycki 1932, 33, 35).

¹ Opracowano na podstawie materiałów Studium Turystyki UJ oraz Głównego Urzędu Statystycznego.

Powstanie i główne kierunki działalności Studium Turyzmu UJ²

Utworzenie w Instytucie Geograficznym UJ przez Stanisława Leszczyckiego w 1936 r. Studium Turyzmu, jednej z pierwszych takich placówek badawczych na świecie, stało się ewenementem w skali międzynarodowej. Studium odegrało istotną rolę w rozwoju polskiej i światowej geografii turystyki, planowania przestrzennego i regionalnego, szczególnie związanego z turystyką oraz w zakresie przygotowania kadr do obsługi rozwijającego się ruchu turystycznego. Uświadomiło społeczeństwu, jak ważne miejsce w rozwoju społeczno-ekonomicznym i kulturalnym regionów czy miejscowości może zajmować turystyka. Pod red. Stanisława Leszczyckiego wydawano: *Prace Studium Turyzmu UJ* (6 tomów), *Komunikaty Studium Turyzmu UJ* (22 zeszyty) oraz czasopismo *Turyzm Polski* (roczniki 1938–1939). Wydawnictwa te do dzisiaj są cytowane w światowej literaturze przedmiotu. O powstaniu Studium oraz o jego działalności szeroko relacjonowały ówczesne media.

Na początku działalności tej placówki Uniwersytet Jagielloński otrzymał w dniu 23 kwietnia 1936 r. zgodę Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na: [...] *powierzenie drowi Stanisławowi Leszczyckiemu 2 godz. wykładów i 2 godz. ćwiczeń z III trymestrze b.r. akad. z geografii turystyki z tem zastrzeżeniem, że godziny te odbywać się będą bezpłatnie, bądź też że dr Leszczycki wynagradzany będzie za te czynności ze źródeł kredytowych nie uniwersyteckich. Jednocześnie Ministerstwo oznajmia, że przy zachowaniu tych warunków można będzie powierzyć drowi Leszczyckiemu wymienione wyżej godziny zlecone i w następnym roku akademickim*³. Ostatnia dotacja władz wojewódzkich została przyznana w dniu 20 maja 1939 r. na okres od 1 września 1939 do 31 sierpnia 1940 r. Funkcję sekretarza Studium pełnili kolejno Tadeusz Chorabik oraz Tadeusz Wilgat.

Działalność Studium powiązano ściśle z utworzoną w czerwcu 1936 r. Komisją Studiów Ligi Popierania Turystyki. Swą siedzibę Komisja znalazła w Instytucie Geograficznym (wspólnie ze Studium Turyzmu), jej pracami kierował Stanisław Leszczycki, a sekretarzem od początku był Tadeusz Wilgat. Stwarzało to możliwość ścisłej współpracy i koordynacji prac badawczych. Nie bez znaczenia był również fakt, że właśnie Liga Popierania Turystyki finansowała w dużej mierze działalność Studium.

Jednym z głównych zadań Studium było szkolenie osób dla potrzeb placówek turystycznych. W roku akad. 1936/1937 Studium liczyło 20 słuchaczy, w 1937/1938 – 22 i podobną liczbę w roku akad. 1938/1939. Wśród uczestników było wiele osób, które później miały odegrać dużą rolę w polskiej geografii, turystyce, ochronie przyrody czy planowaniu przestrzennym, m.in.: Karol Bromek, Bonifacy Gajdzik, Zbigniew Tokarski, Tadeusz Wilgat, Wanda Leszczycka, Maria Irena Mileska, Stanisława Milatowa, Wojciech Walczak, Elfryda Nawratilówna-Trybowska, Czesław Trybowski.

Ze Studium współpracowali stale lub doraźnie m.in.: Jan Flis, Walery Goetel, Mieczysław Klimaszewski, Władysław Milata, Mieczysław Orłowicz, Wiktor Ormicki, Jerzy

² Przedstawiono jedynie wybrane fragmenty bogatej aktywności Studium. Szczegółowa charakterystyka działalności tej placówki zostanie zaprezentowana w obszernej publikacji autora, która ukaże się na przełomie lat 2013 i 2014 nakładem Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.

³ Archiwum IGiGP UJ.

Smoleński, Józef Szaflarski, Władysław Szafer, Antoni Wrzosek. Głównymi formami zajęć dydaktycznych były: wykłady, ćwiczenia, seminaria, konwersatoria, ćwiczenia praktyczne, wycieczki i praktyki wakacyjne.

Studium prowadziło też zajęcia dla uczestników różnych szkoleń organizowanych przez instytucje samorządowe i organizacje turystyczne.

Działalność naukowa stanowiła, obok dydaktyki, drugie z podstawowych zadań Studium Turyzmu. Prace naukowe prowadzono w dość szerokim zakresie, a główną ich ideą było powiązanie badań z potrzebami polityki i gospodarki turystycznej. Tematy prowadzonych studiów były na ogół realizowane na zamówienie różnego rodzaju instytucji państwowych i samorządowych czy placówek i organizacji turystycznych. Podstawowy materiał do studiów bywał zazwyczaj zbierany w trakcie badań terenowych. W tych też celach Studium zaczęło gromadzić materiały pomocnicze, głównie w formie kartoteki osobliwości turystycznych czy katastru miejscowości wypoczynkowych. Efektem działalności badawczej było ponad 100 prac studialnych.

W literaturze światowej do dzisiaj są przywoływane pojęcia przedstawione przez Stanisława Leszczyckiego: *Główne zagadnienia geografii turystyki są związane z człowiekiem, środowiskiem geograficznym, eksploatacją gospodarczą podłoża oraz dziełami i kulturą człowieka* (Leszczycki, 1937c, 2–3). Był to wyraźny postęp w stosunku do wcześniejszych prób, które często zawężyły geografię turystyki do badania tylko wybranych problemów związanych z turystyką.

Turyzm – całokształt zagadnień teoretycznych, gospodarczych, kulturalnych, geograficznych, statystycznych, prawnych, kulturalnych i społecznych związanych z ruchem uzdrowiskowo-turystycznym (Leszczycki 1937b, 1).

Za główne problemy badawcze uznano:

1. Teorię turystyki i geografii turystyki,
2. Ruch turystyczny i jego formy – w skali krajowej, regionalnej i lokalnej,
3. Statystykę uzdrowiskowo-turystyczną,
4. Infrastrukturę turystyczną,
5. Klasyfikację miejscowości turystyczno-uzdrowiskowych,
6. Planowanie regionalne turystyki,
7. Program rozwoju gospodarki uzdrowiskowo-turystycznej w skali krajowej, regionalnej i lokalnej,
8. Turystykę zagraniczną,
9. Geografię turystyki międzynarodowej,
10. Relacje między turystyką a ochroną przyrody.

Studium dążyło do wypracowania metodologii badań zjawisk turystycznych. W pracach tej placówki po raz pierwszy została zastosowana metoda bonitacji punktowej (Leszczycki), którą wykorzystano przy klasyfikacji walorów turystycznych („warunków przyrodzonych”) i zagospodarowania turystycznego (w zakresie bazy noclegowej) miejscowości Podhala (Leszczycki 1937a, 1938). Była to w ówczesnych czasach próba nowatorska również w skali światowej. Metodę tę zaczęto stosować niemal powszechnie w studiach powojennych (zwłaszcza do połowy lat 70. XX w.) (Jackowski 2009a). Z tym większym zdziwieniem należy przyjąć fakt, że tylko nieliczni powojenni autorzy wskazywali na rodowód tej metody w geografii turystyki.

W dorobku Studium ważne miejsce zajmowała problematyka miejscowości turystycznych. Wiele uwagi poświęcano pracom związanym z katastrami miejscowości wypoczynkowych. Miały one doprowadzić do rejestracji zjawisk turystycznych, a zwłaszcza frekwencji

i zagospodarowania turystycznego. Prace te prowadzono w porozumieniu ze Związkiem Powiatów RP i regionalnymi związkami letniskowymi. Wykorzystane zostały m.in. w wydawnictwie Związku Powiatów pt. *Instrukcja dla samorządowych komisji letniskowo-turystycznych* (Warszawa, 1936). *Instrukcja* obowiązywała gminnych i powiatowych referentów turystyki.

We wszystkich pracach teoretycznych i monograficznych Stanisław Leszczycki zwracał uwagę na konieczność dokonania klasyfikacji tego typu jednostek osadniczych. Spośród kilku propozycji warto zwrócić uwagę na jedną odnalezioną w materiałach archiwalnych. Na niedatowanym skrawku papieru, prawdopodobnie z okresu 1935–1936, Leszczycki przedstawił *Gospodarczy schemat klasyfikacji miejscowości wypoczynkowo-leczniczych*. Jego propozycja obejmuje podział jednostek osadniczych na:

- wielkie przedsiębiorstwa (posiadające prawo poboru taksy klimatycznej lub posiadające charakter użyteczności publicznej). Są to: zdrojowiska, stacje klimatyczne (wysokogórska, górską, podgórska, leśna, stepowa), kąpieliska (morskie, rzeczne, jeziorne),
- przedsiębiorstwa kwalifikowane. Są to: zdrojowiska, kąpieliska bez prawa poboru taksy, letniska duże urządzone (miejscowości rozrywkowe), pojedyncze obiekty wyposażone (hotele, schroniska, pensjonaty, dwory), sanatoria,
- przedsiębiorstwa niekwalifikowane. Są to: małe letniska nieurządzone, wsie, miasteczka, pojedyncze obiekty niewyposażone (dwory, pensjonaty, schroniska, leśniczówki, plebanie), obozy i kolonie⁴.

Cechą wyróżniającą opracowania Studium Turyzmu było szerokie uwzględnianie problematyki ekonomicznej. Studium prowadziło temat o zasięgu krajowym pt. *Program ogólnopolski gospodarki uzdrowiskowo-turystycznej*; finansowany przez władze zainteresowanych województw. W ramach programu powstało kilka cennych prac, a zwłaszcza studium Stanisława Leszczyckiego *Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku* (1937). W pracy tej autor jako pierwszy w polskiej literaturze przedmiotu szeroko uwzględnił problematykę tzw. ruchu świątecznego, który dzisiaj określamy jako turystykę weekendową. Prace Studium Turyzmu UJ dotyczące problematyki gospodarczej turystyki były wysoko oceniane przez ekonomistów. Osiągnięcia Studium w tej dziedzinie doceniały również ówczesne media. Po ukazaniu się publikacji o Śląsku Leszczycki odbył szereg spotkań, co było dość szeroko relacjonowane przez prasę. Podobne zainteresowanie społeczne wzbudzały prace tego autora dotyczące turystyki w Karpatach.

W Instytucie Geograficznym UJ wykonywano plan regionalny szeroko pojętego Podhala. Nadzór merytoryczny sprawował Jerzy Smoleński, natomiast samą koncepcję i realizację studium opracował Stanisław Leszczycki. Przypomnijmy, że sam Smoleński pełnił w tym czasie funkcję przewodniczącego Komisji Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Krakowskiego. Powstało kilka prac, na które do dziś powołują się planiści. Należy wymienić zwłaszcza studium Leszczyckiego *Region Podhala – podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego* (1938), pierwsze w literaturze polskiej opracowanie o charakterze metodycznym (Jackowski 2009a; Jackowski, Soljan 2009).

Od końca 1938 r. zdecydowanie niechętnie stanowisko wobec Studium zaczął zajmować Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji, kierowany przez Henryka Szatkowskiego. Apogeum trudności przypadało na 1939 r. Świadczą o tym m.in. słowa skreślone przez Stanisława Leszczyckiego na swojej wizytówce, którą następnie przekazał Witoldowi

⁴ Archiwum IGiGP UJ.

Mileskiemu, kierownikowi Centralnego Biura PTT z prośbą o interwencję. Oto treść tej krótkiej „korespondencji”: *Studium gwałtownie potrzebuje: 2000 zł – na wydawnictwa, prace terenowe i wycieczkę naukową oraz 2000 zł – na Turyzm Polski – miałem je dostać wg obietnicy [...] w połowie czerwca [1939]*⁵. Witold Mileski w dniu 1 lipca 1939 r. przekazał pisemną informację o prośbie Stanisława Leszczyckiego Wydziałowi Turystyki Ministerstwa Komunikacji. Prośba ta nigdy nie została spełniona.

Władze planowały utworzenie konkurencyjnej placówki w Warszawie. Głównym argumentem była konieczność kształcenia odpowiednich kadr i podjęcie badań nad gospodarczymi aspektami turystyki. W czerwcu 1939 r. naczelnik Wydziału Turystyki pisał do Ministra Komunikacji m.in.: *[...] działalność Studium, jakkolwiek bezsprzecznie pożyteczna i naukowo wartościowa, nie przynosi dla Ministerstwa [...] korzyści z dwu powodów: pierwsze z powodu personalnych stosunków na Uniwersytecie Jagiellońskim, po drugie z powodu umiejscowienia Studium na uczelni teoretycznej, a nie praktycznej. [...] Należy stwierdzić, że Studium wchodzi w skład Instytutu Geograficznego, na którego czele stoi prof. Smoleński, p.o. delegata Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dla spraw ochrony przyrody, a więc człowiek z zasady nieprzychylnie nastawiony do polityki turystycznej Wydziału. Fakt ten odbija się na ogólnym nastawieniu jakie wynoszą uczniowie studium, na współpracy z Wydziałem Turystyki i oddziaływają na osobę kierownika Studium, bezsprzecznie kwalifikowanego dr. Leszczyckiego. [Ponadto] uczniowie Studium są geografami, wynoszą więc ze Studium wiadomości raczej teoretyczne, niż rzeczywiste przygotowanie czy to w skomercjalizowanych instytucjach turystycznych [...] czy też administracyjnych i propagandowych komórkach urzędowych i społecznych*⁶.

Nienormalna sytuacja, jaką obserwowano od końca 1938 r. miała przykry dla Studium finał. Zarząd Główny Ligi Popierania Turystyki pismem z 27 czerwca 1939 r. poinformował Stanisława Leszczyckiego, że z dniem 30 czerwca tego roku odbiera mu kierownictwo Komisji Studiów LPT. Pismo zakończono słowami: *Zaznaczamy, że do sprawy ewentualnego dalszego honorowania pracy Pana Doktora, jako Kierownika Komisji Studiów, powrócimy we właściwym czasie, w zależności od uzyskania subwencji Ministerstwa Komunikacji na dalsze prowadzenie prac Komisji Studiów*⁷. Było to równoznaczne z odebraniem Studium dotychczasowych dotacji.

Studium nie przerwało jednak działalności, kontynuowano prace badawcze. Zachowane pokwitowania odbioru odpowiednich subwencji pozwalają też przynajmniej częściowo ustalić niektóre tematy realizowane w 1939 r. Ostatniej wypłaty dokonano 3 września 1939 r. Natomiast pewną nieregularność można zaobserwować w ukazywaniu się poszczególnych zeszytów *Turyzmu Polskiego*.

Zakończenie

Matecznikiem geografii turystyki był Instytut Geograficzny UJ, który dzięki postawie swego szefa, profesora Jerzego Smoleńskiego, był uodporniony na wszelkiego rodzaju naciski polityczne. Pod koniec 1938 r. władze w Warszawie zaczęły szukać pretekstu umożliwiają-

⁵ Archiwum IGiGP UJ.

⁶ Archiwum IGiGP UJ.

⁷ Archiwum IGiGP UJ.

jącego likwidację Studium Turyzmu UJ. Wykorzystano w tym celu „wątek ochroniarski”. Władze zaczęły bowiem kwestionować obiektywność działań na rzecz turystyki Stanisława Leszczyckiego wobec faktu, że jego bezpośredni zwierzchnik, Jerzy Smoleński, przez cały okres międzywojenny działał na polu ochrony środowiska, a w 1938 r. pełnił nawet funkcję przewodniczącego Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Z historii znamy stanowisko Rady w sprawie budowy kolejki linowej na Kasprowy Wierch. Nie znalazło ono uznania w środowiskach rządowych, które zaczęły traktować ochroniarzy jako osoby działające na szkodę kraju. Kropkę nad „i” w procesie zniesławiania Studium postawił pod koniec 1938 r. zakopiańczyk Henryk Szatkowski, kierujący w Ministerstwie Komunikacji Wydziałem Turystyki, jeden z pomysłodawców budowy kolejki na Kasprowy Wierch. W latach okupacji Szatkowski kolaborował z Niemcami jako *volksdeutsch*, ale przede wszystkim jako ideowy twórca *Göralenvolku*⁸.

Finałem tych zakulisowych rozgrywek była cytowana wyżej decyzja Zarządu Głównego Ligi Popierania Turystyki z końca czerwca 1939 r. o pozbawieniu Stanisława Leszczyckiego kierownictwa Komisji Studiów LPT. Dalszy ciąg nagonki na ośrodek krakowski przerwał wybuch II wojny światowej.

Spróbujemy zastanowić się, jak dziś – z perspektywy blisko osiemdziesięciu lat – odbieramy ówczesne osiągnięcia Studium Turyzmu UJ. Można je ująć w kilku punktach:

1. Program i formy zajęć dydaktycznych – zarówno kameralnych, jak i terenowych – były jak na ówczesne czasy nowoczesne i za takie można je uznać również obecnie. Dzięki temu placówki turystyczne uzyskiwały dobrze przygotowaną kadrę specjalistów, z których spore grono również po II wojnie światowej stanowiło trzon kadry zatrudnionej w turystyce, planowaniu przestrzennym czy w ośrodkach geograficznych.
2. Prace badawcze Studium były bardzo silnie powiązane z procesem dydaktycznym. Prowadzenie badań naukowych uznano w Studium za integralną część szkolenia kadr dla turystyki. Chyba nigdy później nie zanotowano już takiego sprzężenia działalności dydaktycznej z badawczą.
3. Studium odegrało wielką rolę w rozwoju badań naukowych. Po raz pierwszy zaczęto prowadzić systematyczne studia z zakresu turystyki. Należy też zwrócić uwagę na aspekt praktyczny większości studiów, które były prowadzone na zamówienie różnych urzędów, instytucji czy organizacji. Istotny był udział Studium w rozwoju planowania przestrzennego i regionalnego.
4. Dużą wartość metodyczną reprezentują do dnia dzisiejszego monograficzne opracowania regionalne. Do takich należy zaliczyć zwłaszcza studia dotyczące problematyki turystyczno-uzdrowiskowej na Podhalu – jako przykładowe dla terenów górskich oraz na Śląsku – w odniesieniu do obszarów przemysłowych i zurbanizowanych.
5. Na wysoką ocenę zasługują też osiągnięcia w zakresie kartografii turystycznej.
6. Dorobek Studium pozwolił polskiej geografii turystyki odgrywać przodującą rolę na świecie aż do lat 70. ubiegłego stulecia. Tak długotrwała sława Studium wynikała z faktu, że powojenną turystykę w Polsce tworzyli przede wszystkim absolwenci tej placówki. W literaturze światowej do dnia dzisiejszego ukazują się wzmianki o tej placówce. Podkreślają one wielką rolę Studium Turyzmu UJ oraz Stanisława Leszczyckiego

⁸ Henryk Szatkowski był dość tajemniczą postacią, do dzisiaj szereg jego postępowań nie zostało wyjaśnione. Prawdopodobnie był rezydentem Abwehry. Uciekł z Polski wraz z wycofującymi się wojskami niemieckimi. Dalsze jego losy są nieznane. Po wojnie sąd polski skazał go zaocznie na karę śmierci.

w tworzeniu podstaw naukowych w zakresie geografii turystyki. Placówka krakowska jest wymieniana w jednym rzędzie obok berlińskiego ośrodka badawczego Roberta Glücksmanna, seminarium Waltera Hunzikera i Kurta Krapfa w St. Gallen oraz Instytutu Geografii Alpejskiej w Grenoble, kierowanego przez Raoula Blancharda. Niestety najmniej o tych osiągnięciach wspominają autorzy polscy.

Literatura

- Dąbrowski L.T., 1977, *Projektowanie regionalne. Regionalne plany zagospodarowania przestrzennego*, PWN, Warszawa.
- Gajdzik B., 1976, *40 lat temu. Studium Turystyki na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*, Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki, 9, 12.
- Jackowski A. (red.), 1992, *Studium Turystyki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936–1939)*, Prace Geograficzne, IGiGP UJ, 89.
- Jackowski A., 2007, *Dopełnienie dziejów Studium Turystyki Uniwersytetu Jagiellońskiego* [w:] W. Kurek, M. Miaka (red.), *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, IGiGP UJ, Kraków, 11–48.
- Jackowski A., 2009a, *Instytut Geograficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego i początki planowania przestrzennego oraz regionalnego w Krakowie (do 1945 r.)* [w:] B. Domański, W. Kurek (red.), *Gospodarka i Przestrzeń. Prace dedykowane Profesor Danucie Ptaszyckiej-Jackowskiej*, IGiGP UJ, Kraków, 123–157.
- Jackowski A., 2009b, *Początki piśmiennictwa krajoznawczo-turystycznego w Uniwersytecie Jagiellońskim (XV w. – połowa XVII w.)*, *Turystyka*, 19, 1–2, 17–24.
- Jackowski A., Soljan I., 2009, *Z dziejów geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim (XV–XXI w.)*, IGiGP UJ, Kraków.
- Jackowski A., Soljan I., 2011, *Próba nowego spojrzenia na początki geografii turystyki w Polsce (do roku 1939)* [w:] B. Włodarczyk (red.), *Turystyka. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Stanisława Liszewskiego*, Wyd. UŁ, Łódź, 34–51.
- Klimaszewski M. (M. K.), 1936, *Studium Turystyki UJ*, *Wierchy*, 14, 210.
- Leszczycki S., 1932, *Geografia turystyczna jako naukowe ujęcie zagadnień turystycznych*, *Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Balneologicznego*, 11, 32–35.
- Leszczycki S., 1937a, *Podhale jako region uzdrowiskowy. (Rozważania z geografii turystyki)*, *Prace Studium Turystyki UJ*, 1.
- Leszczycki S., 1937b, *Współczesne zagadnienia turystyki*, *Komunikaty Studium Turystyki UJ*, 3.
- Leszczycki S., 1937c, *Zagadnienia geografii turystyki*, *Komunikaty Studium Turystyki UJ*, 2.
- Leszczycki S., 1938, *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego*, *Prace Instytutu Geograficznego UJ*, 20.
- Mianowski H., Leszczycki S., 1934, *Potrzeby ruchu uzdrowiskowo-turystycznego w zachodnich Karpatach Polskich*, Nakł. Izby Przemysłowo-Handlowej, Kraków.
- Mileska M.I., 1977, *Aktualność poglądów S. Leszczyckiego na geografie turystyki*, *Przegląd Geograficzny*, 49, 2, 289–296.
- Nawratilówna E., 1938, *Studium Turystyki na Uniwersytecie Jagiellońskim*, *Z bliska i z daleka*, 6, 5/6, 140–143.
- Niemcówna S., 1921, *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych młodzieży*, Biblioteka Orlego Lotu, 1.
- Niemcówna S., 1931, *Zadania pracy krajoznawczej w Polsce*, *Ziemia*, 16, 4, 61–67.

- Niemcówna S., 1932, *Kraków. Krajoznawstwo*, cz. 1–2, Biblioteka Geograficzno-Dydaktyczna, Książnica Atlas, Lwów, 11.
- Niemcówna S., Polackówna M., 1926, *Wycieczki geograficzne w szkole średniej*, Ministerstwo WRiOP, Warszawa.
- Odlanicka-Poczobutt A., Odlanicki-Poczobutt M., 1988, *Wkład Jerzego Smoleńskiego do rozwoju planowania przestrzennego w regionie krakowskim*, *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, Seria II, 1, 55–61.
- Raciborski M., Sawicki L., 1914, *Badanie i ochrona zabytków przyrody: program pracy dla działaczy kulturalnych*, Wyd. Tow. Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza, Kraków.
- Romer E., Niemcówna S., 1931, *Atlas krajoznawczy województwa krakowskiego, kieleckiego i śląskiego*, Książnica Atlas, Lwów–Warszawa.
- Sawicki L., 1909, *Geografia a krajoznawstwo. (Odczyt wygłoszony na posiedzeniu Towarzystwa Krajoznawczego w Warszawie dnia 10 listopada 1909 roku)*, *Wszechświat*, 28, 47, 737–741.
- Sawicki L., 1910, *Szkic programu badań krajoznawczych*, *Ziemia*, 1, 5–7.
- Sawicki L., 1916, *Przestrzeń życiowa na ziemiach polskich. Szkic antropogeograficzny [w:] Sprawozdanie Gimnazjum św. Jacka*, Kraków, 1–28.
- Sawicki L., 1917, *Krajoznawstwo u nas*, *Kultura Polska*, 1, 4/5 207–212.
- Sawicki L., 1928, *Idea i organizacja krajoznawstwa w Polsce. Wykład inauguracyjny sesji geograficznej, wygłoszony przed Polskim Radio w Katowicach dnia 5 marca 1928*, *Księg. Geogr. „Orbis”*, Kraków, Biblioteczka Orlego Lotu, 12.
- Smoleński J., 1912, *Krajobraz Polski*, J. Mortkowicz, Warszawa.
- Smoleński J., 1922, *Ochrona przyrody w Polsce*, *Polska Współczesna*, 1, 2, 137–147.
- Smoleński J., 1930, *Geografia a krajoznawstwo*, *Orli Lot*, 11, 1, 4–6.
- Smoleński J., 1935, *Krajobraz w krajoznawstwie*, *Ziemia*, 1, 2–4.
- Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki 1928–1931*, 1931, Wyd. Min. Skarbu, Warszawa.
- Studium Turyzmu w Krakowie*, 1938, *Małopolski Informator Komunikacyjno-Turystyczny*, 4, 24/27, 6.
- Warszyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.
- Woźnowski M. (M.W.), 1937, *Utworzenie Studium Turyzmu przy Uniwersytecie Jagiellońskim*, *Czasopismo Geograficzne*, 15, 4, 365.

